

VISSZHANG

Prohászka Ottokár halála mélyebb akkordokat váltott ki a magyar sajtóból. Az irodalomtörténetírás megörökítésére méltók azok a szavak, amikkel Brisits Frigyes jelölte ki Prohászka helyét a magyar esztétikum fejlődésében: „Prohászka Ottokár legnagyobb költői alkotása a nyelve. Ezt a nyelvet a Diadalmas világnézet köteté hozta meg a magyar irodalomnak. A modern magyar nyelv tulajdonképpen ezzel a munkával kezdődik. Ady ekkor még teljesen ismeretlen, Prohászka Ottokár az első, aki új költői nyelven szólal meg. Nála találkozunk először a mondathangulat, a friss asszociációk, a hangpompa, az önálló képhatások, a merész jelentésátvitelek s a szimbolizmus egészen új elemeivel. Szerkezet szempontjából talán nem mindig kifogástalan ez a nyelv, sok benne a lírai szaggatottság. De mint alakítás és kifejezés egészen új és páratlanul gazdag. Éppen olyan misztikus hevület megnyilatkozása, mint egész szónoklata. Szinte titok, hogyan alakult ki Prohászka Ottokárban a nyelv-genie. Ha eleinte idegen hatások alatt áll is, később már a maga ura lesz s újjá frissíti nemcsak a theologiai, hanem az irodalmi nyelvet is. A költőnek is lett iskolája. Modern magyar vallásos líránk az ő ihletéből született. Az életigenlésnek, a keresztény életérzés diadalmos hevületének programját ő adta meg az új katolikus lírának“. (Uj Nemzedék 1927. ápr. 5.)

*

A legtöbb napilap fölhasználta az alkalmat, hogy Prohászkaiban kiemelje az egyéni utakon járó filozófust. A Magyar Hirlapban (ápr. 3.) Kun Andor párhuzamot vont Prohászka Ottokár és Ady Endre között: „Első művei, az Isten és világ, a Harc a félszepségek ellen és a Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat valósággal lázba hozták az akkori katolikus teológia embereit. Voltak, akik éppen úgy rajongtak érte, mint ahogy rajongott az irodalom Adyért. És voltak éppen olyan makacs ellenfelei, mint a poéta-forradalmárnak, Adynak. A hittudományi lapok ekkortájt talán semmivel sem törődtek annyit, mint hogy helyes-e vagy helytelen az az új teológiai módszer, amellyel Prohászka ezt a tudományt modernizálta. Rajongói azt várták tőle, hogy új lendületet fog adni a katolikus hitéletnek, kimélyíti azt és új alapokra helyezi, mások pedig felvették élesen és keményen a harcot az ő irányával, amely a tudomány módszereivel természettudományi alapon, a geológiától egészen az asztronómiáig terjedő skálájával a tudásnak, magyarázta az isten igazságait és a hit tételeit. Későbbben, amikor megjelent a Föld és ég, a Diadalmos világnézet és főként a Modern katolicizmus című műve, oly erővel támadtak az ortodoxok Prohászkaiban csodálatosan szép, mély és újszerű módszere ellen, hogy visszhangot keltettek a római Vatikánban is és indexre helyezték a fiatal paptudós munkáit. Ekkortájt a reform-katolicizmus hívei, a felvilágosodottságra törekvők, de a katolikus vallásos gondolattól jóval távolabb állók, sőt a szabadgondolkodók is magukénak vallották Prohászkaiban, védtek, harcoltak érte és úgy látszott, hogy Prohászka is az ortodox felfogás ellen való küzdelmében a moderneknek, a bátran haladóknak lesz a vezére. Mintha ekkortájt neki is tetszett volna ez a szerep: előszeretettel kereste tel a felvilágosodottabb és nemcsak szabadelvű, hanem szabadgondolkodó lapokat is, barátságot tartott modernekkel és haladókkal“.

*

Egy szegedi hetilap (Rendkívüli Újság ápr. 4.) vezércikkében Prohászka Ottokárt így jellemezte: „A galileisták és a szentimrerek egyaránt rajongással hallgatták. Nagybójtai konferenciái az egyetemi templomba vonzották Budapest szellemi arisztokratáit. Mikor ő a nagy Dosztojevszkijról és a nagy Nietzschéről beszélt, a templom mintha fényesebb és tágasabb lett volna. Ragyogó szellem volt, tele pünkösdi tüsszel, aki, mint az egyház új vasmadara szárnyalt a modern gondolatok és érzések mélységei és örvényei felett. Egyszer meg is szédült ebben a szárnyalásban, – de alávetette magát a felsőbbségnek“.

*

A ravatal fölött Glattfelder Gyula csanádi püspök válaszolt a nekrológok kilengéseire: „Némuljanak el, akik sem a katolikus egyház fenséges szervezetét, sem a szellemi élet mélységeit nem ismerve, a nagy lélek gondolatainak egyes foszlányait értetlenül, saját kishitűségük igazolására próbálják felhasználni. A verebek azt hiszik, hogy problémát fejtenek meg, amikor az elhagyott sasfészék avult hulladécai között kotorásznak és csipognak, mikor a levegő királya a magasban úszik s az Úr teremtő erejét és nagyságát példázza szédítő lendülettel. S ha a magasságok művésze egyszer hibásan lendíti szárnyait, a törpék ne örvendezzenek, hanem okuljanak, látva, hogy a gondolat királya nemcsak az ellenséges áramlatok, hanem saját gyöngesége fölé is emelkedik“.

*

A Protestáns Szemle a belső reformáció emberét emelte ki Prohászka Ottokárban: „Neki fáj az legjobban, hogy idehaza olyan szűk horizontú a kath. keresztyénség. De Prohászka látta és járta azokat a magaslatokat és hegymormokat, melyeken Augustinus, Luther és Kálvin jártak, s a modern protestantizmusnak az igazság

megismeréséért és bírásáért végzett teljesítményei feltornyosodtak szemében a Szent Péter bazilikája mellé ... Mert Prohászka hatást gyakorolt a protestantizmus, neki is megvolt hatása a magyar protestantizmusra. Ahogy a magyar katolicizmus önmagára eszmélt Prohászkaablakban s ablakai kezdtek kivilágosodni, az onnan átszűrődő világosság, ébredés, mozgalom, élet a szomszédos alvó egyház ablakán is beszűrődött. A kath. egyházban nagy ébredés ment végbe ... az önmagát hamarabb megtaláló katolicizmus egy évtizeddel előtte jár a protestáns ébredésnek“.

*

Vajda János születésének százéves fordulója alkalmából a Magyar Hirlap vezércikke (mál. 7.) a milléniumi évek kritikai életéről emlékezett: „Gyulai Pál volt akkor a magyar irodalom kúriájának elnöke, és Gyulai Pál két ellenséget tartott magának. Az egyik Jókai Mór volt és Gyulai éles kritikákkal sujtott le Jókai könyveire, mialatt a Budapesti Szemle ívein nagy regényíróvá avatta Pálffy Albertet ... És az az új hang, amelyet a ma százéves Vajda János ütött meg lírájában, szintén nem talált irgalomra Gyulai Pál színe előtt. Így azután a hivatalos elismerést csak elkésve, félig kapta meg Vajda János és igazi népszerűség soha nem fordult feléje a közönség részéről“.

*

Otto Grautoff írja a Die Literatur-ban (1927:291.) Bremond abbé legújabb könyveiről („Prière et poésie“ és „La Poésie pure“): „... Az a körülmény, hogy egy előkelő katolikus tudós, az Akadémia tagja, mélyen átélte kulturája alapján szenvedélyes vallomást tesz az északi-romantikus szellem mellett – és ehhez a vallomásához tanukul idézi országának modern szellemei közül a vele rokon véleményűeket – csalhatatlan jele annak, hogy Franciaország lelke mélyén gyökeres átalakulás megy végbe, amely megnyitja a határokat a germán termékenyítés befogadására ... Bremond könyvei korszakalkotó jelentőségűek a német-francia közeledés szempontjából“.

*

Amióta az Ady-körül vitában Ady ellenzői – látva a másik párt számbeli fölényét – egy váratlan és diplomáciai okosságú béke ajánlattal lepték meg az irodalmi világot: a pro és contra elhangzott vélemények olyan özöne árasztja el a közvéleményt, hogy nehéz meglátni azokat a szilárd területeket, ahol még közös talajra állhatnak a két tábor tagjai ... Babits Mihály védekezik az ellen, hogy a békeszerződésbe belekerüljön egy olyan mondat, amelyben Ady hívei beismerik bűnösségüket. A Nyugat mai szellemi vezére a „Kettészakadt irodalom“ címmel válaszol Berzeviczy Albertnek: „Mi, a Nyugat első generációja, voltunk azok, akik a kilencvenes évek elfakult lanyhaságából régebbi magyar múltak frisebb forrásaihoz áhítoztunk vissza: Ady a kurucokhoz, Csokonaihoz; mások Vörösmarty vagy Berzsenyi felé ... Mit számítanak pártok és ellenpártok az örökkévaló Szépség és Szent Magyarország csodálatos lehelletéhez képest, mely Ady lapjaiból mindenütt megcsap bennünket?“

*

A Nyolcórói Ujság Quintus nevű irodalmi szakértője Ady-émlékek címmel egy cikket írt, amelyben többek között Baudelaire és Verlaine „rothasztó poézisáról“, az új írók „nemzetietlen és erkölcstelen bölénycsordájáról“ és az „erdélyi adyskodó ifjakról“ szól, végül pedig szörnyűködve állapítja meg, hogy „a magyar könyvkiadásban ma mégis csak két írónak a művei jelennek meg legnagyobb példányszámban, messze fölül még Mikszáth Kálmán és Herczeg Ferenc vagy Gárdonyi Géza művein is. Ez a kettő pedig Ady Endre és Erdős René“.

*

Schöpflin Aladár nyilatkozata a Nyolcórói Ujság körkérdésére: „Ady és társai nemcsak idegenül nem álltak szemben a nemzeti karakterrel, hanem igen jellegzetesen fejezték ki a magyar karakter bizonyos tendenciáit ... Ady a Koppány-típus kifejezője, szemben Tisza Istvánnal, aki a Szent István-típust fejezte ki igen pregnánsan a maga egyéniségében. Az ő harcuk a kétféle ősi magyar típus harca“.

*

Konzervatív részről a legtöbb igazsággal Pintér Jenő szólt hozzá a Berzeviczy Albert beszéde nyomán támadt Adyvitához: „Berzeviczy Albert beszédét az arra hivatott irodalmi tekintélyeknek nem most, hanem tizenöt-húsz esztendővel ezelőtt kellett volna elmondani, bátran és ismételten“.

*

A Petőfi-Társaság a Nyugati-pályaudvar vendéglőjében társas összejövetelt tartott, amelyen „Pintér Jenő a mai magyar nyelvről beszélt, olvasta a most megjelent első kötetét egy munkának, melyből semmit sem értett meg“: (Budapesti Hirlap 1927 ápr. 17.)

*

Az Ady-vita egyik mellék-kavargását Hegedüs Lóránt idézte föl Makkai Sándor erdélyi püspök Ady-könyvéről írt cikkével, amely a Pesti Hirlap hasábjain (ápr. 1.) többek között a következőket mondja: „Magyar-e Ady? A püspök felel: Abszolút ősmagyar, ki épen ezért ostorozza szeretett fáját. Erotikus-e Ady? Koronkint,

ritkán az, de sohasem dicsőíti azt, ami megbotránkoztató. Vallásos-e Ady? A püspök így válaszol: Adyban szólalt meg eddig igazán és egyedül az a magyar lélek, melyet saját nemzeti költészete ezen a téren soha nem táplált és nem ihletett, a bűneitől szabadulni akaró, a bűnben az Istent szerető és kereső, a megújulásért síró magyar Advent lelke. Ady az első igazán vallásos magyar költő - ez a püspök ítélete“.

*

Hegedüs Lóránt cikkére Négyesy László levelet írt a volt pénzügyminiszterhez. Adyt nem támadja ez a levél, csupán irodalmunk régebbi értékeit védi. „Carlyle csak nagyon másodrangú helyet jelöl ki a hazafias ihletnek a költészet ihletforrásai között. A politikai értelemben vett hazafias költészetre nézve ez igaz is. De egy boldog nemzet fia nem is igen érti meg az ir melódiákat, nem érti meg, hogy van olyan hazafias ihlet is, mely sugalló erejére és jellemére nézve rokon a vallásos ihlettel, azzal sokszor össze is olvad, aminthogy az ótestamentumi zsidó költészet ihlette a magyar hazafias lírát“.

*

Négyesy második levelében (Budapesti Hirlap, húsvéti szám) föltűnő hitvallást tesz Ady Endre tehetsége mellett: „Lehet Adyért rajongani, lehet őt nagy költőnek is tartani ez ellen semmi szavam. Én is tudom, hogy nem közönséges költői temperamentum“. A levélváltás nem is végződhetett másképpen, mint ezzel a békélő igével: „magyar ember és magyar ember megtalálta egymást“.

*

Pap Károly Debrecenből imígyen visszhangozta Négyesy Lászlónak az Ady-kultuszról szóló húsvéti cikkét: „Elég volt a magyar ízlés és érzés tudatos rombolásából! ... Az erdélyi magyar református püspök (Makkai Sándor) Ady-könyve megbotránkoztat. A pompás cikket a szemináriumban is felolvasuk“.

*

A Hegedüs Lóránttal való levélváltás érzelmi húrokat mozgatott meg Juhász Gyulában, aki nyílt levelet intézett Négyesy Lászlóhoz. A levélből, amely a Délmagyarország (ápr. 24.) vezércikke gyanánt jelent meg, kitűnik, hogy irodalmunk modern generációja első „szárnypróbálgatásait“ Négyesy László védelme alatt kezdte: „A század elején az egyetem egyik tantermének padjaiban hallgatott és vitázott az ön óráin egy tudásra szomjas és eszméitől lázas nemzedék, amelynek soraiban ott foglalt helyet Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Oláh Gábor, valamint e soroknak akkor nem is olyan túlságosan szerény írója is. Az új magyar költészet vonult föl akkor és a seregszemle Négyesy László magyar stílusgyakorlati óráin ment végbe, harciasan, és bizakodón“.

*

Szinnyei Ferenc írja a Samlung Göschen magyar irodalomtörténetének most megjelenő második kiadásában: „Ma már alig akad valaki, aki tagadni akarná, hogy Ady, emberi és költői árnyoldalai mellett is, imponáló és erős tehetség volt, aki liránknak sok tekintetben új utakat mutatott“.

*

Megszívlelésre méltó a Die Literatur (1927:273.) kritikája a modern magyar képzőművészetről: „A nagy európai áramlatok világosan tükröződnek benne, de tipikusan mutatja a határszéli államok jellegét: a szélsőséges irányok radikális túlzását. Attól tartva, hogy hátramarad a korszellem mögött – és a kisebb erejű hagyománynál fogva is –: ez a művészet hajlik a riktó megoldások felé ... Föltűnő a népi elemek háttérbe szorulása ...“

*

A Magyarság napihirei közül: „– Az érzéki könyvek ellen. Rómából jelentik: A Sancti Officii Congregatio köriratot intézett a világ püspökeihez, amelyben utasítja őket, hogy egyházmegyéjükben tartsák számon az érzéki és misztikusan érzéki könyveket és az ilyen könyvek elterjedéséről, valamint az utasítás értelmében elrendelt intézkedésekről tegyenek a Congregationak jelentést“.

*

Alszeghy Zsolt írja Surányi Miklós huszonöt éves írói jubileuma alkalmából az Irodalomtörténetben (1927: 38–40.): Surányi eddigi pályájában „a komoly, a felelősség súlyát is érző munkát, ezt a világ igazi nagy eszméit megértő élniakarást nem látjuk“. „A szerző nagyon hajlik a pornografiához ... A közönség ízléséhez való alkalmazkodás letörölt munkáiról minden magyar jelleget és a kozmopolita ízlésnek ahhoz a típusához tette őket hasonlóvá, amelyben a La Garçonne írója alkotja sikereit“.

*

Surányi Miklós contra Fenyő Miksa: „Ady Endre mögött egy csúf és gonosz kórus áll, amely undok szerelmével benyálazva, végre is visszataszítóvá teszi őt, ha még soká ünnepli ... Kezdjük megenni, hogy valahányszor irodalmi és esztétikai kérdésekről van szó, vágyainkba és bánatainkba, reménykedéseinkbe és panaszainkba, örömeinkbe és haragvásainkba, bús magyar lelkünk síránkozásaiba és ujjongásaiba minduntalan belerikácsol egy durva és bohóckodó hang ... Egyszer már véget kellene vetni ennek a perverz orgiának, amelyet piszkos és sóvárfantáziájú dilettánsok rendeznek Ady Endre körül“. (Nemzeti Ujság 1927 febr. 23.)

*

Robert de Traz, a kitűnő genfi író, a Revue de Genève szerkesztője, egyik nyilatkozatában (Les Nouvelles Littéraires, Paris, 1927 ápr. 30.) kijelenti, hogy a francia közönséggel az ő folyóirata ismertette meg először Ady Endrét, a „nagy magyar költőt”. „A Revue de Genève – mondotta Robert de Traz – a pszichológiai relativizmust propagálja, ami nem más, mint elismerése a népek különbözőségeinek; csak így lehetséges a megegyezés ...”

*

Az Irodalomtörténetnek (1927:171.) – Pintér Jenő folyóiratának – szózata a magyar Maecenásokhoz: „Kazinczy Ferenc korában voltak magyar mecénások, áldozatrakész hazafiak, pedig kevesen voltak gazdagok s az áldozatért csak koszorútlan feledés lett osztályrészük. Ma pedig, mikor az ezerszemű sajtó mindent észrevesz és följegyez, a nemzet és az állam a legkisebb kulturáldozatot is hálával fogadja, – a mecénások nevét megörökíti és – a milliárdosak száma ezernyi: ma alig akad egy-két Széchenyi-lelkű magyar, ki egy tudományos és szépirodalmi folyóirat fennmaradását nemes adománnyal biztosítaná”.

*

Szabó László egyetemi magántanár a Pesti Napló publicistája érdekes nyilatkozatot tett a magyar dráma-exportról: „Az, hogy egyes magyar drámái művek nagy sikert arattak amerikai színpadokon, nem bizonyít semmit. A külföldre kerülő magyar drámákat annál jobban átdolgozzák, minél messzebbre kerülnek ezek a darabok nyugatra. Nem művészek, hanem mesteremberek végzik ezt az „átalakítást” (adaptation), öreg kisasszonyok, akik a darabból a művészi tartalom kilenczederészét kigyilkolják, mert nem értik, s megtöltik a darabot angol vagy amerikai „szellemességekkel”. A szegény magyar szerző sirna, ha tudná, hogy mit csináltak a darabjával”. (Magyar hibák, magyar gondok, 1927:184.)

*

A barokk művészet fölfedezése ma már a laikusok előtt sem titok. Mihályi Ernő írja a Pannonhalmi Szemlében (1927:105.): „Nagy átértékelések korát éljük a művészettörténelemben. Azok a klasszikus német munkák, melyek az utolsó évtizedekben megjelentek, a részletekig menő kutatás és elfogulatlan elmélyedés tárgyává tették a barokkot s arra a megállapodásra jutottak, hogy a barokk a művészeti fejlődésnek éppen olyan értékes állomása, mint akár a renaissance, vagy bármely más stílus. Burekhardt kora lejárt, aki egész emberöltő nevében tört pálcát a római barokkművészet fölött. De míg a barokk kutatás a külföldön, a szomszédos Ausztriában is, már igen szép eredményeket mutat föl, addig mi valahogyan úgy vagyunk a magyar barokkvilág művészetével, mint a térképek fehér jelzésű helyeivel: földéretlen még mindakettő. Van már néhány kiváló monografiánk Pigler-től, Kapossytól, Ybl-től, Schöntől, Ébertől, Pasteinertől, Némethytől, de milyen messze vagyunk még a kor egyetememes földolgozásától!”

*

Prohászka Ottokár püspök utolsó himnusza az a főszege gondolatokkal megterhelt essay volt, amit a Budapesti Szemle április száma közölt „A Pilis hegyén” címmel. Csak néhány mondatfoszlányt adhatunk itt a gyönyörű elmélkedésből: „... van itt valami, ami megmaradt s ami el nem pusztult, s aminek a csend ellenére is, sőt éppen azért, szava van: a genius loci, az szóba áll velünk s kigyújtja a Pilisen s a Pilist környező halmokon a nagy emlékek tüzeit, az megéreztetni velünk annak az első európai renaissance-nak itt járt fényeit ... A Pilisnek történeti levegője van, mert telepe volt annak az antidiálektikus szellemnek, mely ütközött az aristotelesi előnyomulással s ugyanakkor szent berke volt a XII. századbeli misztikának, mely a szeretet fölényét hirdette ész és tudás fölött. Ez a testvérpár, vagyis a még meg nem bolygatott realizmusnak s a misztikának szelleme járta itt karonfogva a hegyet s völgyeit s beszélt franciául s latitnul a bükkfákkal s tölgyekkel; vonzotta a hegy barlangjaiba a remete pálosokat s valamiféle fehér mágiával riasztotta vissza a még pogány erdők haramiáit s pásztorait”.

*

Nem lehet abbahagyni az idézést ...: „Az erdő fel-felzúgó nyögéseiben régi szellemi csaták ide vetődött zaját hallok ... Szent Bernátnak nem kellett a dialektikus kereszténység, bár ő is tisztelte a teológiában a fogalmi garnitúrát, de ő az élet súlypontját a misztériumba, az intuícióba s kontemplációba, a psziché erkölcsi s kedélyi igényeibe s az Istenségnek megtapasztalásaiba helyezte. Neki a szent, tiszta, a diadalmas élet kellett... Ő veszélyt látott abban a teológiai üzemben, mely mindent szétszedni, napnál világosabban bizonyítani s értelmileg fölfoghatóvá akart tenni; sajnálta az óriási erőlködéseket; mert szerinte az Istent nem fölfogni, hanem megérinteni s megérezni kell ...”

*

„De fújnak Pilisről hideg, metsző szelek is, ezek az egyházi reformtörekvések. Megérezem itt azt a reformszellemet az egyház elvilágiasodása, a nagy s gazdag monostorok jó élete s a feudális grófok, piispökök s apátok világias kénye s uraskodása ellen. Clairvaux ezekkel meg akarta éreztetni az Evangeliumot ...”